

СУЧАСНИЙ ПРАВОПОРЯДОК: КОНТУРИ ТЕОРІЇ

Виникнення нового наукового бачення оточуючого людину світу та великих чи малих його складових «визріває» не тільки на тлі теоретико-методологічних трансформацій у доктринальному середовищі, але й на полі якісних перетворень самого буття, появи у його обрисах нових ознак і якостей. Цей, певною мірою, двоєдиний процес підтверджується становленням у царині юриспруденції теорії сучасного правового порядку, яка торує собі дорогу, використовуючи опановувані правниками нові методологічні підходи осмислення права і правових явищ, спираючись на імперативи суспільного запиту. Інтерес теоретичної і прикладної юриспруденції до проблематики правового порядку актуалізується й процесами реального правового життя, в координатах якого сьогодні розгортається драматичний сюжет, у рамках котрого знову піддається випробовуванню здатність людини вийти на новий рівень облаштування всієї інфраструктури свого буття. Праву тут, попри висловлені негативні «прогнози», будуть належати важлива ніша і ролі.

Необхідність вироблення нової теорії правового порядку визначається тим, що сучасне суспільство болісно шукає відповіді на виклики епохи постмодерну, яка привнесла у нинішнє існування людства неусталеність і непрогнозованість. Для правової сфери це означає зміну координат правового впливу через відхід від домінування нормативно-регулятивної і ствердження нормативно-ціннісно-координаційної парадигми. Правопорядок же, як результат всіх правових процесів і процедур, що інтегрує в собі масові, масовидні і навіть індивідуальні прояви правової активності соціальних суб'єктів, стає більш вразливим, залежним від великої кількості різноманітних, нерідко випадкових факторів і чинників, також має бути осмисленим в контексті наявних і майбутніх трансформацій.

Правопорядок, по-перше, відображає стан правової сфери в цілому. Саме правопорядок становить постійний фон життєдіяльності суспільства, соціальних груп і окремих індивідів, виражаючись в показниках впорядкованості, надійності, безпеки, передбачуваності їхнього існування. Але хто сьогодні стане стверджувати, що реальний стан правопорядку в країні, в місті, селі відповідає нашим уявленням про порядок і безпеку життєдіяльності у цивілізованому суспільстві? Прагнення сучасної людини до свободи значно перевищує можливості звичних регулятивних механізмів підтримання необхідного для цілісності соціуму балансу між свободою і справедливістю. А правові потреби сучасної людини помітно випереджають розвиток «правової інфраструктури», яка і забезпечує наше правове благополуччя. І саме в правопорядку як в «останній» (що вельми умовно) іпостасі буття права і виявляється реальна якість правового життя.

По-друге, правопорядок нині «переріс» національні межі і впевнено облаш-

товується на інтеграційному і міжнародному рівнях. У тому сенсі, що правозначущі явища і факти міжнародного та інтеграційного характеру стають тими чинниками, які, як і національні, цілком зримо вторгаються в наше життя, зачіпають наші інтереси, впливають на відчуття правової безпеки не тільки соціальних спільнот — народів, націй, але і конкретних індивідів і їх груп. Загальну, вельми драматичну картину правового порядку в оточуючому нас світі все більш визначають механізми глокальної дії. Ці механізми утворюють вельми химерну картину умов, чинників, зв'язків і залежностей, які виникають у сучасному правовому житті між глобальними і локальними детермінантами правового буття. Відомий імператив «мислити глобально, діяти локально» нерідко підміняється формулою «мислимо локально, діємо глобально», що не стільки підсилює плюралізм позицій і активності, скільки загострює конфліктогенність на глобальному рівні, підвищує непропорційну залежність ефективного вирішення загальних глобальних проблем від локальних. Разом з тим «локалізація» глобальних проблем посилює відчуття взаємозалежності існування людської цивілізації у всіх її теперішніх територіальних координатах, необхідність розбудови системи впорядкування на основі зовсім нового співвідношення загальнолюдського і національного.

І, нарешті, по-третє, рівень освоєння правознавцями проблематики правопорядку цілком очевидно не відповідає як значенню цього феномена в нашому житті, так і потребам сучасного суспільства в науковому супроводі правового впорядкування його життєдіяльності. Та обставина, що і сама природа правопорядку в умовах постмодерну змінюється, і центр тяжіння його формування і забезпечення зміщується у бік недержавних інституцій, і перш за все громадянського суспільства, поки що не знаходить вираження в теоретичних конструкціях правопорядку, принципово не зачіпає змістовне осмислення трансформацій, що відбуваються у цій сфері. Визнаючи людину «мірою всіх речей», декларуючи перетворення її з «об'єкта» у суб'єкт правової дії, правознавство не вийшло на розуміння різноманіття соціальних сил, що творять і підтримують правопорядок.

Саме тому на порядку денному вітчизняної юриспруденції постає питання про створення сучасної теорії сучасного правопорядку.

Сказане зовсім не означає конструювання доктрини правопорядку «на голому місці». Свого часу ціла когорта вчених (їх імена добре знайомі всім, це М. Г. Александров, В. В. Борисов, В. В. Варчук, П. С. Граціанський, В. В. Кайназаров, С. Ф. Кечекьян, Г. С. Котляревський, П. М. Рабінович, І. С. Самощенко, Б. В. Саванели, Т. М. Шамба, Л. С. Явич і ін.) впродовж 60–80-х рр. ХХ ст. присвятила себе дослідженням правопорядку. Їхніми зусиллями накопичена значна література по даній темі і у результаті сформована достатньо цілісна теорія правопорядку, багато висновків і положень якої залишаються актуальними і у наш час, а інші, хоч і виглядають несучасними, можуть служити відправною точкою відліку, тому що в науці будь-який результат — це результат.

Очевидно, вихід на сучасний теоретичний рівень прочитання правопорядку може забезпечити тільки адекватна його природі методологія дослідження.

Класична методологія, що пояснює правопорядок у категоріях нормативного належного, вичерпала себе, і повернення до неї для осмислення природи сучасного правопорядку перетворюється на жонгливання дефініціями з арсеналу етатистсько-позитивістської парадигми. Навіть дефініція, яка свого часу сприймалася як «крок вперед» у розвитку теорії правопорядку (правапорядок як система впорядкованих правом суспільних відносин), з сучасних позицій є малопродуктивною. По-перше, «система суспільних відносин», навіть добре «впорядкованих правом», з позицій логіки залишається системою саме суспільних (правових) відносин, а не чим-небудь іншим. Між цими «впорядкованими» правом відносинами і правопорядком немає підстав ставити знак тотожності: це різні «субстанції». Адже ми не ставимо знак рівності між купом дров (або їх «системою», навіть якщо вони впорядковано складені) і теплом, що отримуюється від вогнища, яке надає нам відчуття захищеності від холоду, голоду, передбачуваність існування та ін. Порівняно з системою суспільних відносин, врегульованих правом (купа дров), правовий порядок — це якраз та нова субстанція, яка виділяється «при згоранні дров» (відносин) і задовольняє наші потреби в організованому, безпечному, передбачуваному бутті. Постає питання, чи можливо цю субстанцію виділити традиційними методами? Очевидно, ні, і тут у нагоді юриспруденції можуть стати феноменологічний, антропологічний, синергетичний та інші підходи, які знаходять поширення у доктринальній практиці не тільки теоретичної, але й галузевої юриспруденції, і, що показово, служать вирішенню практичних питань правотворення і правозастосування.

Вельми симптоматичним є той факт, що про застосування нових підходів сьогодні розмірковують практикуючі правники, які усвідомлюють обмеженість позитивістської парадигми в сучасних умовах [1; 2]. Як зазначає Голова Вищого адміністративного суду України О. М. Пасенюк, використання нових підходів «...підсилить відповідні конституційні приписи і прискорить розвиток у судовій практиці явищ, що відповідатимуть потребам постмодерністського світу. Зокрема, суди активніше будуть використовувати своє право (і одночасно обов'язок) на безпосереднє застосування Конституції України з метою захисту прав особи, що не закріплені у законі, або ж так само будуть за умови належного обґрунтування утримуватись від застосування несправедливого закону. Наведені можливості суду дозволять усунути парадокс, що присутній у позитивістській моделі правосуддя, коли суддя шукає істину, але не для того, щоб вирішити справу і остаточно врегулювати спір, а для того, щоб реалізувати волю законодавця у конкретній ситуації, хоча інколи така воля не може привести до усунення спору. Таким чином, закон, що призначений для запобігання та усунення спору, призводить до його ускладнення. Вихід із такої ситуації у застосуванні постмодерністського підходу: позитивне право є лише одним із чинників, що впливає на правову основу висновків суду у справі» [2, 8].

Відносно правового порядку, як і інших правових явищ, необхідно дотримуватися вимоги щодо адекватності використовуваної методології предмета дослідження. Відомо, що правовий порядок — це особливий правовий феномен, який за формою свого побутування відрізняється від інших компонентів пра-

вової реальності. Правопорядок являє собою складний, «синтетичний» феномен правового життя, свого роду постматеріальну «віртуальну реальність», яка утворюється на основі певної сукупності окремих правозначущих актів (поведінкових і документальних) суб'єктів права, виникаючих між ними правових відносин, що поєднуються у загальну картину. Як безліч окремих мазків художника на полотні утворює картину, набуває певної якості форми і змісту, так і система правової поведінки і правових відносин утворює правопорядок, що є «новою матерією» по відношенню до своїх компонентів. Виникають питання: як ця «поведінкова» субстанція перетворюється на правопорядок? І що являє собою ця вже нова якість, «нова субстанція»? Ця «нова субстанція» — це і є утворений у суспільній свідомості образ правопорядку [3].

Феноменологічний підхід до осягнення правопорядку у центр своєї уваги ставить мотиви нестабільності, нерівноваги, варіативності, моделювання альтернативних сценаріїв, дослідження маргінальних сфер, перехідних етапів, співвідносності різних правових практик. У такому світлі виразно відчувається дія синергетичних механізмів у суспільному розвитку; те, що «класиці» уявлялося монолітним і цілісним, «розповзається» на відносно автономні області і підсистеми, анклавів і тимчасові (дисипативні) структури. Те, що здавалося локалізованим у певних точках, розпливається по всьому соціальному простору. Характерним прикладом може служити поширення у сучасному українському суспільстві — майже на всіх його «поверхнях» — проявів криміналізованої субкультури, поведінкових, особливо мовних практик. Тому уявляється цілком виправданою кваліфікація Ж.-Ф. Ліотаром постмодерну як переписування модерну з позицій нових методологій [4].

Для зрозуміння сучасного правового порядку важливим є те, що класична методологія, наприклад, обмежувала вивчення феномена влади виключно державними інститутами, оскільки в центрі її інтересів — жорсткі соціальні структури, що трактувалися як каркас всієї громадської будівлі і підстави всіх форм соціальної активності. Сучасні методологічні підходи дозволяють розглядити дивовижне різноманіття владних відносин, що не зводяться виключно до державних. Насправді, відносини, в яких одні повелюють, а інші підкоряються, складаються і в сім'ї, і в молодіжній «тусовці», і в спортивному клубі, і в солдатській казармі, і в навчальному колективі. Специфічний і маловивчений тип владних відносин складається в місцях позбавлення волі. Вплив «офіційних» і «неофіційних» носіїв влади на функціонування правопорядку, без сумніву, — дуже потужний чинник. Тому всі ці відносини, зрозуміло, необхідно вивчати. Але для того, щоб не залишити їх в «сліпій зоні» проблемного поля сучасної юриспруденції, необхідно змінити пізнавальну перспективу: змістити фокус уваги з жорстких соціальних структур і інститутів на повсякденне, «буденне», звичайне життя людини у правовій сфері. Феноменологія «природної настанови» — одна з тих перспектив, яка може стати у нагоді сучасній теорії правопорядку. І хоча наш соціальний запас знання не такий вже багатий властивими «масовим суспільствам» стандартизованими зразками індивідуальної поведінки, типами персон і дій, до яких апелює феноменологічна концепція розуміння,

використання таких методологічних засобів йде назустріч тим тенденціям, які поступово проступають і в соціально-правовому житті України.

За допомогою феноменологічної настанови можливо зрозуміти загальний зміст правопорядку, його *ratio*, логос, або, іншими словами, логічний *prius*. Наслідуючи В. С. Соловйова, можливо стверджувати, що як право, так і правопорядок, оскільки він все-таки є правопорядок, а не що-небудь інше, необхідно підлягає загальним логічним умовам, які визначають саме поняття правопорядку [5, 99]. Цей загальний зміст правопорядку може бути виведений з того природного порядку, який необхідно має існувати як право кожної особи на певну свободу, на той духовний і соціальний простір, який належить їй за умови природного існування у суспільстві. «Природне право, — вказує В. С. Соловйов, — є тією загальною алгебраїчною формулою, під яку історія підставляє різноманітні величини позитивного права. При цьому розуміється, що ця формула (як і всяка інша) у своїй виокремленості є тільки відвертання розуму, у дійсності ж вона існує тільки як загальна і ідеальна умова всіх позитивних правових відносин, в них і через них» [5, 98].

Розуміння правопорядку як «встановленого правом порядку суспільних відносин», звичайно, має під собою підстави, відбиває його «формально-юридичний», чи, скоріше, позитивістський характер. У цьому розумінні правопорядок постає як результат дії права, що корелюється правом, і є, власне, правовим явищем. Але цим не вичерпується природа правопорядку, більше того, це тільки видима правникам у такій іпостасі «надводна частина айсберга» — феномена правопорядку.

Інша картина відкривається, якщо поглянути на правопорядок як на складову впорядкування соціального життя у цілому (як елемент соціального порядку). У такому аспекті правопорядок постає вже частиною механізму суспільної самоорганізації, а на наступному рівні — категорією буття хаосу і порядку у суспільно-правовому житті.

Обидва ці підходи до правопорядку юриспруденцією вивчені мало. В умовах панування етатистського сприйняття права і правопорядку дискурс самоорганізації у правовій сфері не міг сприйматися як коректний. Може тому у юриспруденції нині панує думка, що розвиток правових процесів є непередбачуваним ні у найближчій, ні у довгостроковій перспективі. Разом з тим очевидно, що заповнення цієї «білої плями» у дослідженні правопорядку відкриває нові можливості для досягнення його у безпосередній пов'язаності з самою людською природою, з продукованими людським буттям хаосом і порядком, а отже, дає шанс зрозуміти у комплексі соціальні, правові, духовні механізми їхнього відтворення.

Для правознавства проблема самоорганізації правового буття є новою, і всі сторони методологічного підходу, який ґрунтується на закономірностях синергетики, є актуальним. На відміну від системного підходу, за яким людина стоїть над конструйованою нею системою, синергетичний підхід сприймає людину як таку складову соціально-правових процесів, що породжує своїми діями невизначеність їх розвитку. Використання юриспруденцією синергетичного підходу

до досягнення правопорядку відкриває можливості застосування варіативних, вірогідніших оцінок розвитку правової сфери.

Для з'ясування природи правопорядку, його онтологічного статусу (форми і способів буття), а також факторів, що впливають на нього, суттєвого значення набуває співвідношення правопорядку і правової (правозначущої) поведінки та її головних різновидів — правомірної і правопорушуючої поведінки.

Роль і особливості проявів правової поведінки у правовому порядку юриспруденцією поки що не досліджені ґрунтовно, хоча очевидно є її багатоманітність, неоднакова соціальна і правова цінність, а відтак — і вплив на стан правової впорядкованості суспільного життя.

У структурі людської поведінки юриспруденція традиційно виділяє праву («правозначущу», тобто ту, якій право «приділяє увагу», надає юридичного значення певних життєвих обставин, які породжують юридичні наслідки) і таку, яка не впорядковується правом, не має правового значення і не породжує правових наслідків*.

Очевидно, що і поведінка людей за межами права спричиняє певний вплив на правозначущі дії та бездіяльність суб'єктів права, бо моральні, традиційні чи релігійні норми певним чином «зберігають» свою дієвість і у правовій сфері. Правопорядок — категорія юридична, але далеко не все у ньому є юридичним. Тут поєднуються юридичні і неюридичні моменти. Так, ніхто не буде спростовувати регламентуючого характеру деяких звичок людей, звичаїв, буденностей, норм демократії (які не отримали правового оформлення), моралі, норм партійного керівництва, які визначають його форми і методи, без чого правопорядок є немислимим. Але це неправова регламентація, тобто не правовий момент у правопорядкові [6, 88–89]. На жаль, ця проблема з боку юриспруденції поки що досліджена зовсім мало; правники здебільшого обмежуються констатацією на кшталт наведеного твердження відомого дослідника правопорядку В. В. Борисова.

Не набагато більше уваги (у співвідношенні з правопорядком) приділяється і правомірній та правопорушуючій поведінці. Фахівці констатують, що правомірна поведінка в її різних формах і проявах становить фактичну основу правопорядку, а правопорушення — є її антиподом, який «посягає на діючий правопорядок», порушує його. Очевидно, зважаючи на розмаїття як правомірної, так і правопорушуючої поведінки, неможливо не бачити різну дотичність їх до правопорядку. Так, різні за мотивами різновиди правомірної поведінки (солідарна, звична, конформістська чи маргінальна) у структурі правопорядку мають займати різне місце, а превалювання якихось їх видів може визначати якість чи рівень правопорядку у цілому, стратегію суспільного і правового впливу на процес забезпечення і зміцнення правопорядку.

Ще більш складну у теоретичному і практичному плані проблему становить визначення місця правопорушень щодо правопорядку. У максимально стислому вигляді проблема може бути сформульована так: правопорушення є частиною правопорядку, чи вони мають бути «винесені за дужки» правопорядку, інтерпретуватися як зовнішній по відношенню до правопорядку фактор? І це

питання є не схоластичним, чистим теоретизуванням. Якщо стати на останню позицію (а саме вона була домінуючою у радянській і частково у сучасній вітчизняній юриспруденції), то правопорядок може виглядати як такий собі острів (чи материк) правового життя в оточенні якоїсь кількості правопорушень. Такий підхід несумісний з феноменологічним сприйняттям дійсності як цілісної, повної картини буття, яка розгортається у всіх її проявах і формах — і не тільки «позитивних», але й негативних. Тому правопорушення не можуть «виноситися за дужки» правопорядку, він має мислитися як такий реальний стан суспільно-правового життя, який характеризується дійсним співвідношенням у ньому правомірної і правопорушуючої поведінки. Саме такий «інтеграл» правопорядку і складається у свідомості індивідів, у суспільній свідомості, і цю обставину не може ігнорувати юридична наука.

Подальші дослідження цієї проблеми, напевне, виявлять кількісні і якісні особливості впливу різних типів як правомірної, так і неправомірної поведінки на процес функціонування правопорядку, а відтак, уможливлять вироблення теорії правопорядку, яка б повніше відбивала складну і багатогранну природу цього феномена.

Примітка

- * Деколи цю поведінку називають правоіндиферентною (тобто такою, до якої право є байдужим через її правову незначущість); частіше вона іменується неправовою, що є не зовсім коректним. Термін «неправова поведінка» протиставляє цю поведінку праву, і отже, асоціює її з правопорушенням. Тому більш точною виглядала б назва «неюридична поведінка».

Література

1. Пересплюк В. Г. Деякі питання розвитку адміністративного права у світлі правової теорії постмодернізму // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжпар. наук.-практ. конф. — О., 2008. — С. 35–36.
2. Пасєнок О. М. Правова теорія постмодерну як методологічний підхід до реформування вітчизняного судівництва // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: Тези Міжпар. наук.-практ. конф. — О., 2008. — С. 7–9.
3. Крижанівський А. Ф. Образ правопорядку // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — О., 2007. — Т. 6. — С. 78–88.
4. Лиотар Ф. Переписать современность // Ступени. — 1994. — № 2.
5. Соловьев В. С. Предварительные замечания о праве вообще // Власть и право. — Л., 1990.
6. Борисов В. В. Правовой порядок развитого социализма. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1977.

Анотація

Крижанівський А. Ф. Сучасний правопорядок: контури теорії. — Стаття.

Необхідність вироблення нової теорії правового порядку визначається тим, що сучасне суспільство шукає відповіді на виклики епохи постмодерну, яка привнесла у нинішнє існування людства неусталеність і непрогнозованість. Для правової сфери це означає зміну координат правового впливу через відхід від домінування нормативно-регулятивної і ствердження нормативно-цілісно-координативної парадигми. Правопорядок стає більш вразливим, залежним від різноманітних факторів і чинників, також має бути осмисленим у контексті наявних і майбутніх трансформацій.

Ключові слова: сучасний правопорядок, цілісно-нормативна парадигма, синергетика, феноменологія.

Summary

Kryzhanovskyy A. F. Modern Legal Order: Verges of the Theory. — Article.

The necessity of making of new theory of legal order is determined that modern society searches an answer for the calls of Postmodern epoch, which creates unstability and unforecast in present existence of humanity. For a legal sphere it means the change of co-ordinates of legal influence through walking away from prevailing normative regulation and claim of normativ-value-coordinative paradigm. A legal order becomes more impressionable, dependency upon various factors, also must be intelligent in the context of present and future transformations.

Keywords: modern legal order, value-normative paradigm, synergetic, phenomenology.

УДК 340.132:124.5

Ю. Н. Оборотов

ЦЕННОСТНО-НОРМАТИВНЫЕ ОСНОВАНИЯ СТАБИЛЬНОГО ПРАВОПОРЯДКА

Категория «правопорядок» в отечественной юриспруденции многие годы была наполнена нормативным, точнее, даже законодательным смыслом. Характерно при этом рассмотрение правопорядка в связи с законностью. Настоящей правовой формулой стало суждение о том, что «правопорядок есть результат осуществления законности».

Реалии современности не только поставили под сомнение такую трактовку правопорядка, но сделали возможным содержательное изменение правопорядка и его новое утверждение в категориальном аппарате как общетеоретической юриспруденции, так и в системе понятий отдельных сфер правовой жизни современной Украины [1].

Традиция рассмотрения особенностей правопорядка выводит на вопрос о его обусловленности существующей системой правовых норм. В этом направлении разворачивались разнообразные исследования, показывавшие то, как правовые нормы, преломляясь в правосознании и закрепляясь в правоотношениях, получают свое поведенческое выражение в правопорядке. Иными словами, нормативность традиционно рассматривается в отношении правопорядка сквозь призму правового поведения. Нет сомнений в том, что такая характеристика правопорядка раскрывает значимые для практики грани его существования. Однако есть другие ракурсы, связанные с отображением нормативности в правопорядке. Так, можно выделить проблематику недостаточности и избыточности нормативности, которые создают ситуацию нестабильности правопорядка. На современном этапе развития правовой системы Украины избыточная нормативность все зримее становится реальной угрозой для существующего правопорядка.

Современный кризис законодательного права в Украине определяется не только принципиальными изменениями в существующей системе отношений личность — общество — государство, но и все большей неспособностью форма-